

ЕПТОНИМИ Й.В. ГЕТЕ В НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Світлана ШКВАРЧУК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто особливості лексикографічної фіксації крилатих слів Й.В. Гете, сформовано корпус крилатих одиниць, які є найчастотнішими у фразеологічних словниках і увійшли у ядро німецької фразеологічної картини світу.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of J. W. Goethe's popular quotations lexicographic representation, there being formed the number of the popular units, which are the most frequent in phraseological dictionaries and entered the core of the german phraseological world outlook.

Звернення сучасних лінгвістів до проблем інтертекстуальності та національно-культурної специфіки мови викликало інтерес до такого явища як крилаті слова, цитати та афоризми. З позицій лінгвокультурології та етнолінгвістики ці одиниці виступають “прецедентними текстами / висловлюваннями” певної лінгвокультурної традиції (Ю.Н. Караулов, В.І. Карасик, В.В. Красних, А.Н. Приходько, Г.Г. Слишкін та ін.).

На противагу ідіомам, що складають ядро фразеологічного рівня та постійно привертають до себе увагу лінгвістів, крилаті слова (КС), відомі цитати та афоризми знаходяться на її периферії, а тому є менш дослідженими. Хоч сам термін «крилате слово» був уведений у лінгвістичний обіг Г. Бюхманом ще у 1864 р., робота у цьому плані велася, здебільшого, у напрямку лексикографічного опрацювання, а не теоретичної розробки даного питання. На входженні крилатих одиниць до системи мови наполягає С.Г. Шулежкова – автор спеціального монографічного дослідження про КС (1995 р.) [4]. В українському мовознавстві системно-функціональний та лексикографічний аспекти крилатих слів, їх лінгвістична природа, розглянуті у праці Л.П. Дядечко (2002) [1], де обґрунтовано використання терміну “ептонім” для усіх типів крилатих одиниць. Автор вважає його кращим також через те, що він “вільно включається у дериваційні зв’язки, стаючи вершиною словотвірного гнізда, члени якого призначені задовольнити потреби лінгвістів у галузі вивчення КС” [1: 139]. Проте й надалі залишається невивченим питання місця КС окремих авторів у мовних картинах світу.

Наша стаття розглядає КС (ептоніми) Й.В. Гете як частину німецької фразеологічної картини світу. Метою є окреслити корпус тих КС, які увійшли в ядро фразеології та є найчастотнішими у словниках, і встановити особливості їх лексикографічної фіксації.

Саме Й.В. Гете поряд з Ф. Шиллером [див. таблицю 1] є автором найбільшої кількості ептонімів у різних лексикографічних джерелах, збірниках цитат та афоризмів, його афористична спадщина – найбагатша серед інших письменників та видатних діячів німецького народу.

Таблиця 1

Ептоніми Й. В. Гете у спеціалізованих лексикографічних джерелах

№	Лексикографічне джерело	Заг. к-сть у лексикогр. джерелі	К-сть ептонімів	
			Й.В. Гете	Ф. Шиллер
1.	DUD 12	7 500	385	329
2.	DUD Z/R	15 000	317	324
3.	SK	25 000	423	111
4.	wickiquote	7 260	490	193
5.	ZW	13 000	1652	1388

Для визначення тих крилатих виразів, частин цитат та афоризмів, які вже увійшли в ядро німецької фразеологічної картини світу, ми відкинули лексикографічні джерела, де широко висвітлено весь афористично-цитатний масив авторства Гете (DUD 12, SK, збірники цитат і афоризмів) та скористались тільки фразеологічними одно- та двомовними (німецько-українськими та німецько-російськими) фразеологічними словниками. Здебільшого вони

тільки в незначній кількості, або й взагалі не включають авторських цитат та афоризмів, а містять основні найуживаніші фразеологічні одиниці (ФО). Результати опрацювання семи таких словників подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Ептоніми Й. В. Гете у фразеологічних словниках

	ГП	DUD 11	DUD Z/R	НРФС	ОС	РАФ	WW
	1	2	3	4	5	6	7
К-сть знайдених ептонімів	32	35	86*	79	13	4	13
Загальна к-сть ФО у словнику (□)	30 000	10 000	15 000	14 000	15 000	10 000 Stichw.	8 000 Stichw.

У фразеологічних словниках нами знайдено всього 93 крилаті одиниці авторства Гете. Проте, як висвітлено в таблиці, їхня кількість у різних лексикографічних джерелах дуже відрізняється і не залежить від загального об'єму ФО у словнику. Вважаємо, що визначальним фактором тут є те, як автор відповідного тезаурусу визначає межі фразеології та які цілі переслідує. Так, у словнику Л.Е. Біновіча та Н.Н. Грішина включено значну кількість ептонімів (79 із 93 знайдених), оскільки автори при визначенні складу словника керувалися класифікацією фразеологічних одиниць німецької мови, яка розроблена І.І. Чернишовою, де КС належать до групи фразеологічних висловлювань. Представлення майже всіх КС у DUD Z/R (Das große Buch der Zitate und Redewendungen) (86 із 93), пояснюється його специфікою, адже він включає як традиційні ідіоми, так і велику кількість відомих цитат. Всього в даному словнику міститься 316 цитат Гете, проте тільки 86* з них зафіксовані й у інших досліджуваних лексикографічних джерелах.

Зважаючи на вищезазначене та на певну авторську суб'єктивність при відборі КС, включатимемо до нашого корпусу КС Й.В. Гете, що ввійшли до ядра фразеології та є найуживанішими (за даними словників), тільки ті ептоніми, що зустрічаються не менш як у чотирьох фразеологічних одно- та двомовних словниках. Всього таких КС виявлено 20 [таблиця 3].

Таблиця 3

**"ЯДЕРНІ" ЕПТОНІМИ Й.В. ГЕТЕ
У НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ
(за фразеологічними словниками)**

№	КС (В), їх варіанти та похідні ФО	ГП	DUD 11	DUD Z/R	НРФС	ОС	РАФ	WW
		1	2	3	4	5	6	7
1.	Die Botschaft hör ich wohl, allein mir fehlt der Glaube	+	+	+	+	-	-	-
		ВК.	ВК.	ВК.	ВК.			
2.	1) Dichtung und Wahrheit 2) Wahrheit und Dichtung	+	+	+	+	+	-	-
		2) ВК.	1) ВК.	1) ВК.	1) ВК.	1) ВК.		
3.	Du gleichst dem Geist, den du begreifst	+	-	+	+	+	-	-
		ВК.		ВК.	ВК.	НЕ ВК.		
4.	Der Geist, der stets verneint	+	-	+	+	+	-	-
		ВК.		ВК.	ВК.	НЕ ВК.		

5.	1) Da steh ich nun, ich armer Tor! Und bin so klug als wie zuvor 2) j-d ist so klug als wie vorher (<i>або</i> zuvor)	+	-	+	+	-	-	+
		1) ВК. 2) ВК.		1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.			2) НЕ ВК.
6.	1) der rote Faden (Roter Faden) 2) etw. zieht sich wie ein roter Faden hindurch (<i>т.ж.</i> etw. zieht sich durch etw. wie ein roter Faden)	+	+	+	+	+	+	+
		1) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) НЕ ВК. 2) ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.
7.	1) Das also war des Pudels Kern! 2) des Pudels Kern	+	+	+	+	+	+	+
		1) НЕ ВК. 2) ВК.	2) ВК. 2) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 2) НЕ ВК.	2) ВК. 2) ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	1) НЕ ВК. 1) НЕ ВК.
8.	1) Jeder Tag hat seine Plage, und die Nacht hat ihre Lust 2) Jeder Tag hat seine Plage*	+	-	+	+	+	-	-
		2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.		2) ВК. 2) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.		
9.	Ein Anblick (Bild, Schauspiel) für (die) Götter*	+	+	+	+	+	+	+
		НЕ ВК. НЕ ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.	ВК. ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.
10.	Mit Hangen und Bangen*	+	+	+	+	-	-	+
		НЕ ВК. НЕ ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.	ВК. ВК.	НЕ ВК. НЕ ВК.			НЕ ВК. НЕ ВК.
№	КС (В), їх варіанти та похідні ФО	1	2	3	4	5	6	7
11.	1) Wer nie sein Brot mit Tränen aß 2) sein Brot mit Tränen essen 3) Wer nie sein Brot im Bette aß, weiß nicht, wie Krümel piken	+	+	+	+	-	-	-
		2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.			
		-	+	+	-	-	-	-
			3) ВК. 3) ВК.	3) ВК. 3) ВК.				
12.	1) Grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum 2) Grau, teurer Freund, ist alle Theorie 3) graue Theorie sein	-	+	+	+	-	-	+
			3) ВК. 3) ВК.	3) ВК. 2) ВК.	1) ВК. 3) ВК.			3) НЕ ВК. 3) НЕ ВК.
13.	1) Name ist Schall und Rauch 2) Schall und Rauch sein 3) Schall und Rauch	+	+	+	+	-	-	-
		1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.			
		+	+	+	+	+	-	+
		3) НЕ ВК. 3) НЕ ВК.	2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	2) ВК. 2) ВК.	3) НЕ ВК. 3) НЕ ВК.	3) НЕ ВК. 3) НЕ ВК.		2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.
14.	1) Warum/wozu in die Ferne schweifen? Sieh, das Gute liegt so nah 2) Warum in die Ferne schweifen?	+	+	+	+	-	-	-
		2) НЕ ВК.	2) ВК. 2) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 2) НЕ ВК.			
15.	1) Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust 2) zwei Seelen (wohnen) in einer Brust	+	+	+	+	-	-	+
		2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	1) ВК. 1) ВК.			2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.
16.	1) Du musst ... leiden oder triumphieren, Amboss oder Hammer sein 2) Amboss oder Hammer sein*/ Hammer oder Amboss* 3) entweder Hammer oder Amboss sein 4) Hammer und Amboss*	+	-	+	+	+	-	+
		2) НЕ ВК. 2) НЕ ВК.		2) ВК. 4) ВК.	1) ВК. 1) ВК.	3) НЕ ВК. 3) НЕ ВК.		4) НЕ ВК. 4) НЕ ВК.

17.	1) Denn was man schwarz auf weiß besitzt, kann man getrost nach Hause tragen 2) schwarz auf weiß*	+	+	+	+	+	+	+
		2) не вк.	2) вк.	1) вк.	1) вк. 2) не вк.	2) не вк.	2) не вк.	2) не вк.
18.	1) Du sprichst ein großes Wort gelassen aus 2) ein großes Wort gelassen aussprechen	+	+	+	+	-	-	-
		2) не вк.	1) вк.	1) вк.	1) вк.			
19.	1) Der Worte sind genug gewechselt, laßt mich auch endlich Taten sehn! 2) Der Worte sind genug gewechselt	+	+	+	+	-	-	-
		1) вк.	2) вк.	1) вк.	1) вк.			
20.	Das Kind beim [rechten/richtigen] Namen nennen*	+	+	+	+	+	-	+
		не вк.	вк.	вк.	не вк.	не вк.		не вк.

У таблиці позначки + / – вказують наявність чи відсутність даного крилатого вислову, його варіату чи похідної ФО у словнику. Цифрою позначено, яка саме форма зафіксована у відповідному джерелі. Крім того, вказуємо, чи для даного варіанту КС у словниковій статті згадується авторство Гете. Позначку * мають ті ФО, авторство для яких не є точно визначеним, існують тексти й інших авторів, що можуть служити дериваційною базою для даного фразеологічного звороту. Проте ми включали такі ФО в таблицю, якщо в довідковій літературі вказано, що саме Й.В. Гете сприяв їх популяризації та закріпленню у мовній системі, як, наприклад, *“Jeder Tag hat seine Plage“*. Вперше подібні слова зустрічаються у “Євангеліє від Матвея”: *“Es ist genug, dass ein jeglicher Tag seine eigene Plage habe“*, проте форма, у якій вони цитуються на даний час завдячує своїм існуванням Гете, та є усіченням віршованого рядка *“Jeder Tag hat seine Plage, / Und die Nacht hat ihre Lust“* (*“Wilhelm Meisters Lehrjahre“*) [5: 430] (DUD Z/R).

Усічений епонім *“Warum in die Ferne schweifen?“*, на противагу своїй повній формі, зустрічається у словникових статтях ГП та НРФС вже без вказівки на авторство. Як видно з таблиці, чим віддаленішим від першоформи є певний епонім, тим рідше вказується його авторство у лексикографічному джерелі, а КС переходить у популярну ФО: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum* [НРФС] → *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie* [DUD Z/R] → *graue Theorie sein* [DUD 11; DUD Z/R; НРФС; WW].

Функціонування у загальнонародній мові сприяє також структурно-семантичним змінам: *Wer nie sein Brot mit Tränen aß (geh.)* → *Wer nie sein Brot im Bette aß, weiß nicht, wie Krümel piken (ugs., scherzh)*.

Принагідно, втрата авторства підтверджується й нашим опитуванням носіїв мови, які вказують на загальнонародне, а не літературне походження деяких КС Й.В. Гете.

Отже, епоніми Гете є важливою складовою німецької фразеологічної картини світу. Це вже не просто думки та слова окремого геніального автора – крилаті слова, вирази, афоризми та цитати з відомих творів органічно влилися у національну скарбницю німецької культури, зазнали як структурних, так і семантичних змін, стали частиною лексико-фразеологічної системи, прецедентним феноменом німецької лінгвокультури.

Оскільки фразеологічний пласт мови є динамічною системою, в якій можуть час від часу актуалізуватись ті чи інші КС, вважаємо доцільним та перспективним розглянути цитатно-афористичний фонд Й.В. Гете у діахронічно-синхронічному зрізі, встановити динаміку дериваційних процесів з метою виявлення варіативності та коригування корпусу найпопулярніших КС, враховуючи результати проведення психолінгвістичного експерименту серед носіїв мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 293 с.

2. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). Монография. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
3. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
4. Шулежкова С. Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. – Челябинск: Факел, 1995. – 223 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

1. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с. [НРФС]
2. Німецько-український фразеологічний словник / Уклали В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – т. 1. – 416 с. – т. 2 – 382 с. [ГП]
3. Осовецька Л.С., Сільвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови. – К.: Радянська школа, 1964. – 715 с. [ОС]
4. Paffen K. A. Deutsch-Russisches Satzlexikon. – Leipzig.: VEB Verlag Enzyklopädie, 1970. – 1469 s. [PAF]
5. Das große Handbuch der Zitate : 25000 treffende Aussprüche und Sprichwörter von A – Z / gesammelt und hrsg. von Hans-Horst Skupy. – München: Bassermann Verlag, 2004. – 1136 s. [SK]
6. Duden. Das große Buch der Zitate und Redewendungen. – 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2007. – 896 s. [DUD Z/R]
7. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten: Wörterbuch der deutschen Idiomatik / bearb. Von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. – Nach den Regeln der neuen dt. Rechtschreibung überarb. Nachdr. der 1. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1998. – 864 s. [DUD 11]
8. Duden. Zitate und Aussprüche. Band 12. – 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – 960 s. [DUD 12]
9. Wikiquote. Zitate mit Quellenangabe – Режим доступу: <<http://de.wikiquote.org/wiki/Goethe>>
10. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch / Hrsg. von Dr. Erhard Agricola unter Mitwirkung von H. Görner und R. Küfner. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1962. – 792 s. [WW]
11. Zozmann R. Der Zitatenschatz der Weltliteratur. – Köln: Anaconda Verlag GmbH, 2007. – 864 s. [ZW]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шкварчук – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, прецедентні феномени.